

3 Το αρχαιοσυστατικό -γόνο(ς) στο επιστημονικό λεξιλόγιο της νέας ελληνικής: Σύγκριση με το αρχαιοσυστατικό -γενή(ς)

Στέλλα Βογιατζή

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα αφορά τη μελέτη του αρχαιοσυστατικού -γόνο(ς) στο επιστημονικό λεξιλόγιο της νέας ελληνικής και τη σύγκρισή του με το αρχαιοσυστατικό -γενή(ς). Ακολουθώντας το μοντέλο της Κατασκευαστικής Μορφολογίας της Danielle Corbin, η εργασία επιχειρεί, μέσω της δημιουργίας ενός σώματος δεδομένων από λεξικά και σχετικούς ιστότοπους, να μελετήσει τη χρήση και τη σημασία του αρχαιοσυστατικού. Διαπιστώνεται λοιπόν, ότι το -γόνο(ς), όσον αφορά τη διαχρονία, προέρχεται από την αρχαία ελληνική και καταλήγει στο επιστημονικό λεξιλόγιο της νέας ελληνικής μέσω εξωτερικών διαδικασιών. Αναφορικά με τη συγχρονία, το αρχαιοσυστατικό εφαρμόζεται σε ονοματικά στοιχεία της Ιατρικής και της Χημείας, τα οποία ανήκουν στη [+λόγια] ζώνη και με την εφαρμογή του -γόνο(ς) αποκτούν τον θεματικό ρόλο (θ-ρόλο) του εσωτερικού ορίσματος. Το αρχαιοσυστατικό ανήκει επίσης στη ζώνη αυτή και κατασκευάζει επίθετα. Στη σύγκρισή του με το -γενή(ς) καθίσταται εμφανές ότι τα δύο αρχαιοσυστατικά έχουν την αντίθετη σημασία: Το -γενή(ς) σύμφωνα με τα δεδομένα αποδίδει τον θ-ρόλο του εξωτερικού ορίσματος στο συστατικό που εφαρμόζεται, ενώ το -γόνο(ς) του αποδίδει τον θ-ρόλο του εσωτερικού ορίσματος.

The archaic constituent -γόνο(ς) in the scientific vocabulary of Modern Greek: Comparison with the archaic constituent -γενή(ς)

Stella Vogiatzi

ABSTRACT

The present research concerns the study of the archaic constituent -γόνο(ς) in the scientific vocabulary of modern Greek and its comparison with the archaic constituent -γενή(ς). Following the model of Danielle Corbin's Constructive Morphology, the paper attempts, through the creation of a corpus of data from dictionaries and related websites, to study the use and semantics of the archaic constituent. It is thus established that the -γόνο(ς), as far as diachrony is concerned, comes from Ancient Greek and ends up in the scientific vocabulary of Modern Greek through external processes. Regarding synchrony, the archaic constituent is applied to nominal constituents of Medicine and Chemistry, which belong to the [+formal] zone and with the application of -γόνο(ς) acquire the theta role of the internal argument. The archaic constituent also belongs to this zone and constructs adjectives. In comparison with -γενή(ς), it becomes apparent that the two archaic constituents have the opposite meaning: The -γενή(ς) according to the data assigns the theta role of the external argument to the constituent being applied, while -γόνο(ς) assigns the theta role of the internal argument.

0 Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο μεταπτυχιακής εργασίας και βασικός της στόχος αποτελεί η μελέτη του αρχαιοσυστατικού -γόνου(ς) και η σύγκρισή του με το αρχαιοσυστατικό -γενή(ς) στην ιατρική και χημική ορολογία της Νέας Ελληνικής (ΝΕ), ενώ απώτερος στόχος είναι η συμβολή στη σύνταξη της γραμματικής του επιστημονικού λόγου της ΝΕ.

1 Βιβλιογραφική επισκόπηση

Τα δύο αρχαιοσυστατικά (-γόνου(ς) και -γενή(ς)) δεν περιλαμβάνονται στα περισσότερα από τα λεξικά και τις γραμματικές που ερευνήθηκαν¹, γεγονός που δείχνει για άλλη μια φορά πόσο σημαντική είναι η μελέτη της επιστημονικής ορολογίας, ώστε να δημιουργηθεί μία γραμματική που θα καθιστά σαφή την κατασκευή των όρων. Η μόνη αναφορά που γίνεται στα συγκεκριμένα αρχαιοσυστατικά είναι όταν αυτά παρατηρούνται σε λέξεις: για παράδειγμα στο λήμμα *οξυγόνο* (*Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, 1998) αναφέρεται ότι αποτελείται από τις μονάδες *οξύ* + *-γόνο*, χωρίς όμως να γίνεται περαιτέρω αναφορά στην κατηγορία, την ετυμολογία και τη σημασία του *-γόνου(ς)*. Στα μόνα λεξικά που περιλαμβάνονται τα συστατικά αυτά είναι το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* και το *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 2002), στα οποία παρουσιάζονται ως δύο ξεχωριστά λήμματα. Και τα δύο αντιμετωπίζονται ως β' συνθετικά με λόγια προέλευση, που σχηματίζουν σύνθετα επίθετα. Σύμφωνα με το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, τα συνθετικά αυτά προέρχονται από την αρχαία ελληνική (ΑΕ). Όσον αφορά τη σημασία τους, το *-γόνου(ς)* δηλώνει την ιδιότητα να προκαλεί αυτό που εκφράζει το α' συνθετικό (για παράδειγμα *αλλεργιογόνο*: αυτό που προκαλεί αλλεργίες), ενώ το *-γενή(ς)* δηλώνει ότι το προσδιοριζόμενο οφείλει την προέλευσή του σε αυτό που εκφράζει το πρώτο συνθετικό (για παράδειγμα *υδρογενής*: αυτός που δημιουργείται από το νερό).

Συμπερασματικά, σε κανένα λεξικό και γραμματική που μελετήθηκε το *-γόνου(ς)* και το *-γενή(ς)* δεν θεωρούνται αρχαιοσυστατικά.

¹ Μελετήθηκαν το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998), η *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας* (1999), το *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής* (2002), το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (1998), το "Πρωΐας" *λεξικόν της ελληνικής γλώσσης: ορθογραφικόν και ερμηνευτικόν* (Έκδοσις νεωτάτη), το *Μείζον Ελληνικό Λεξικό* (2002), το *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας* (1995) και το *Ελληνικό Λεξικό* (1993).

2 Θεωρητικό πλαίσιο

Στην παρούσα εργασία, τα -γόνο(ς) και -γενή(ς) αντιμετωπίζονται ως αρχαιοσυστατικά και όχι ως β' συνθετικά ή επιθήματα. Οπότε αντίστοιχα και το άλλο στοιχείο, κάθε φορά, της εκάστοτε λέξης δεν μπορεί να θεωρηθεί βάση στη συγκεκριμένη μελέτη. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία της Danielle Corbin (προσεχώς), την οποία ενστερνίζεται η παρούσα έρευνα, τα -γόνο(ς) και -γενή(ς) αντιμετωπίζονται ως αρχαιοσυστατικά. Η έννοια αυτή συνδέεται στενά με την ιστορική εξέλιξη της γλώσσας και τη διατήρηση γλωσσικών στοιχείων που έχουν χάσει την αυτονομία τους. Σύμφωνα με την Corbin (προσεχώς), το αρχαιοσυστατικό είναι ένα μορφολογικό συστατικό που προέρχεται από παλαιότερες φάσεις της γλώσσας (για παράδειγμα, ΑΕ) και επιβιώνει μέσα σε κατασκευασμένες λέξεις. Πλέον δεν θεωρείται ανεξάρτητη λέξη και ανήκει στην κατηγορία των λεγόμενων υπολεξικών μονάδων, δηλαδή των μονάδων που δεν μπορούν να εμφανιστούν ελεύθερες. Επίσης, όσον αφορά τη σημασία, συχνά έχει απομακρυνθεί από την αρχική σημασία του. Έτσι λοιπόν και τα -γόνο(ς) και -γενή(ς) προέρχονται από παλιότερες φάσεις της ελληνικής και εμφανίζονται μόνο σε κατασκευασμένες λέξεις, όπως θα διαπιστωθεί και παρακάτω, και όχι αυτόνομα. Στην παρούσα μελέτη λοιπόν, τα συστατικά -γόνο(ς) και -γενή(ς) θα αντιμετωπίζονται ως αρχαιοσυστατικά.

Μία άλλη θεωρία που αξίζει να αναφερθεί, είναι αυτή του Martinet (1979), η οποία προτείνει τον όρο *confixe*, ο οποίος έχει αποδοθεί στη ΝΕ ως σύμφυμα. Σύμφωνα με τη θεωρία, όπως αναφέρεται σε Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986), η συμφυματοποίηση (confixation) αποτελεί ένα ενδιάμεσο είδος σχηματισμού λέξεων, ανάμεσα στην παραγωγή και τη σύνθεση. Μία συμφυματική λέξη λοιπόν, αποτελείται από δύο μη ελευθερώσιμα μονήματα (Martinet, 1979, όπως αναφέρεται σε Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 1986), τα συμφύματα. Έτσι, το σύμφυμα δεν είναι ελεύθερο, αλλά δεσμευμένο μόρφημα. Ταυτόχρονα, η συμφυματοποίηση είναι ως έναν βαθμό μία λόγια σύνθεση και τα συμφύματα αποτελούν συχνά μεταφραστικά δάνεια. Γι' αυτό, τα συμφύματα της ΑΕ έχουν περάσει στη ΝΕ μέσω άλλων γλωσσών. Τα -γόνο(ς) και -γενή(ς) θεωρούνται συμφύματα, καθώς δεν είναι ελεύθερα μορφήματα και αποτελούν δάνεια από αναγνώριση (γαλλική: *oxygène* → *οξυγόνο*) στη ΝΕ. Η διαδικασία αυτή παρατηρείται συχνά στη δημιουργία ορολογίας, αφού τα συμφύματα αποτελούν σταθερό χαρακτηριστικό και οδηγούν στην ενοποίηση της ορολογίας σε διάφορες γλώσσες με βάση το ΑΕ λεξιλόγιο (Martinet, 1979, όπως αναφέρεται σε Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 1986).

Στην παρούσα εργασία ωστόσο, ακολουθείται το μοντέλο της Κατασκευαστικής Μορφολογίας (Corbin, προσεχώς) και τα συστατικά που μελετώνται αντιμετωπίζονται ως αρχαιοσυστατικά. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η συμφυματοποίηση είναι κομμάτι της

σύνθεσης, καθώς στο συγκεκριμένο μοντέλο μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται στο κριτήριο της σημασίας, και έπειτα στο κριτήριο της ελευθερίας. Εφόσον λοιπόν τόσο τα συνθετικά όσο και τα αρχαιοσυστατικά φέρουν περιγραφική σημασία η τελευταία διαδικασία ανήκει στην πρώτη, δηλαδή στη σύνθεση, και για τον λόγο αυτό τα αρχαιοσυστατικά κατασκευάζουν σύνθετες λεξικές μονάδες. Η διαφορά τους από τα συνθετικά συνίσταται στο ότι τα συνθετικά έχουν αναφορική σημασία ενώ τα αρχαιοσυστατικά υποαναφορική λόγω του ότι πρόκειται για μη ελεύθερες μονάδες.

Ένας βασικός λόγος που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη θεωρία έναντι κάποιας άλλης, είναι ότι το μοντέλο αυτό δεν μένει στη μορφή ή στη δομή, αλλά εξετάζει ενδελεχώς και τη σημασία (Corbin, 1987), δίνοντάς της μάλιστα πρωτεύοντα ρόλο, επειδή θεωρεί ότι η ταυτότητα του κάθε συστατικού διαμορφώνεται κυρίως από τη σημασία του. Επίσης, εκτός από τη σύζευξη μορφής-σημασίας, η θεωρία εξετάζει τα συστατικά σε επίπεδο χρήσης, τον ρόλο του εκάστοτε συστατικού στις περιστάσεις επικοινωνίας, με αποτέλεσμα να συμβάλλει κάθε φορά στην επιλογή της κατάλληλης λέξης, αλλά ταυτόχρονα το μοντέλο παράγει και το δυνάμει λεξιλόγιο, όχι μόνο το πραγματωμένο, κάνοντας έτσι προβλέψεις για τη μορφολογική διαδικασία της κατασκευής των λεξικών μονάδων.

Σε αυτή τη μελέτη λοιπόν, η μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται στη σημασία των αρχαιοσυστατικών και στη σύνδεσή τους με τη μορφή.

3 Το αρχαιοσυστατικό -γόνος(ς) στη διαχρονία

Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα αναπτύσσεται η ελληνική ιατρική και χημική ορολογία. Για τη δημιουργία των όρων, όπως έχει παρατηρηθεί να συμβαίνει με το επιστημονικό λεξιλόγιο, ακολουθείται η εξωτερική διαδικασία, καθώς μεσολαβεί μία άλλη γλώσσα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 1997).

Αυτό μπορεί να θεωρηθεί αναμενόμενο, αφού η ΝΕ δεν είναι η γλώσσα των επιστημονικών εξελίξεων, με αποτέλεσμα να συντελείται η μεταφραστική ή η αναγνωριστική διαδικασία. Έχει παρατηρηθεί ότι όροι, τόσο από το πεδίο της Χημείας όσο και από το πεδίο της Ιατρικής, προέρχονται είτε από μετάφραση είτε από αναγνώριση όρων που κατασκευάστηκαν σε άλλες γλώσσες με συστατικά ΑΕ προέλευσης. Κατά τη μετάφραση ή την αναγνώριση καταβάλλεται προσπάθεια να τηρηθεί η διαγλωσσική αντιστοιχία των εκάστοτε λεξικών μονάδων και συστατικών (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 1997). Η τήρηση της αντιστοιχίας αυτής μπορεί να αποδειχθεί δύσκολη στην πράξη. Συγκεκριμένα, ως παράδειγμα μπορεί να δοθεί μία περίπτωση που αφορά το αρχαιοσυστατικό -γόνος(ς), η λεξική μονάδα (λ.μ.) οξυγόνο. Σύμφωνα με τον Γεωργολιό (2004) ο Λαβουαζιέ (Lavoisier)

ονόμασε πρώτα το αέριο oxigène, βασιζόμενος στη σύνθεση των λέξεων οξύ και γίνομαι, όμως στη συνέχεια ο Φουρκρούα (Fourcroy) το άλλαξε σε oxygène. Η απόδοση είτε του ενός είτε του άλλου όρου στη ΝΕ δημιούργησε δυσκολίες, καθώς το «οξυγίνιο» στη ΝΕ δεν φέρει σημασία, ενώ το «οξυγενές» φέρει την αντίθετη σημασία (αυτό που γεννήθηκε από οξύ). Για τον λόγο αυτόν, πρέπει κάθε φορά να λαμβάνεται υπόψη το σύστημα κάθε γλώσσας.

Στο -γόνο(ς) λοιπόν ακολουθείται η εξωτερική διαδικασία. Από την ΑΕ, όπου ανήκε στο θεολογικό λεξιλόγιο² (Bassole, 2013) (όπως και το -γενή(ς)), πέρασε σε άλλες γλώσσες μέσω της μεταφραστικής διαδικασίας, όπως τη γαλλική (Bassole, 2013), και επέστρεψε στη ΝΕ στο επιστημονικό λεξιλόγιο της Ιατρικής και της Χημείας, μέσω της διαδικασίας της αναγνώρισης (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 1997). Δεν θεωρείται λοιπόν αντιδάνειο, αλλά δάνειο από αναγνώριση, καθώς στην ΑΕ δεν είχαν δημιουργηθεί ακόμα οι επιστημονικοί όροι τους οποίους κατασκευάζει το -γόνο(ς) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 1985).

4 Το αρχαιοσυστατικό -γόνο(ς) στη Νέα ελληνική

4.1 Εργαλεία-Υλικό

Τα δεδομένα για το -γόνο(ς) στη ΝΕ αντλήθηκαν με τη βοήθεια του *Αντίστροφου Λεξικού της Νέας Ελληνικής* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 2002), λεξικών της ΝΕ (*Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*), ιατρικών λεξικών (Dorland, 1997) και αντίστοιχων με τη χημική ορολογία ιστότοπων http://users.uoa.gr/~cefstath/scinews/Reports/Rep_Etymol_lexicon.htm,

<https://www.elinyae.gr/ilektroniko->

lexiko/ellinoaggliko?field_ellinikos_oros_2_value=&field_agglikos_oros_2_value=&page=0

(ΕΛΙΝΥΑΕ). Τα δύο τελευταία χρησιμοποιήθηκαν και ως προς την ερμηνεία των λημμάτων.

Αναζητώντας το -γόνο(ς) στο *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής*, επιστράφηκαν 24 λήμματα που αφορούν την ιατρική και χημική ορολογία. Παράλληλα, αναζητώντας το συγκεκριμένο αρχαιοσυστατικό και σε άλλα λεξικά και ιστότοπους που αναφέρθηκαν παραπάνω, η έρευνα συγκέντρωσε τελικά 84 λήμματα, τα οποία συγκροτούν τα δεδομένα της (παράρτημα 1).

4.2 Πρώτο στοιχείο παράγωγης λέξης

Όπως αναφέρθηκε στο θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης, τα -γόνο(ς) και -γενή(ς)³

² Στον Άγιο Σωφρόνιο Ιεροσολύμων: «Φωτογόνου τελετής άρτι φανείσης» και στον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη: «[...] απαυγασμάτων προαγωγικάς φωτογονίας ή άλλας τινάς υπερουσίουν θεολογικών εκφαντορικάς ιερογραφίας.»

³ Παρατηρήθηκε ότι σε όλα τα λήμματα τα -γόνο(ς) και -γενή(ς) καταλαμβάνουν τη β' θέση.

θεωρούνται αρχαιοσυστατικά και όχι επιθήματα. Οπότε και το στοιχείο στο οποίο εφαρμόζονται, δηλαδή το στοιχείο στα αριστερά, δεν μπορεί να ονομαστεί βάση. Για τον λόγο αυτόν, στο εξής το πρώτο στοιχείο, που βρίσκεται αριστερά του αρχαιοσυστατικού (καθώς και τα δύο αρχαιοσυστατικά πάντα καταλαμβάνουν τη β' θέση), θα αναφέρεται ως λεξικό συστατικό.

Σύμφωνα με το μοντέλο Κατασκευαστικής Μορφολογίας της Corbin (1987), κατά την παραγωγή μιας λέξης, το κάθε πρόσφυμα ή αρχαιοσυστατικό κάθε φορά επιλέγει να συνδεθεί με ένα στοιχείο που ανήκει σε μία συγκεκριμένη κατηγορία, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μία κανονικότητα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, με βάση τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, το -γόνο(ς) εφαρμόζεται σε ουσιαστικά, ονοματικά στοιχεία, (για παράδειγμα: *βλεννογόνος* (*βλέννα*), *αλλεργιογόνο* (*αλλεργία*), *φωτογόνο* (*φως*)) και δημιουργεί επίθετα. Αυτός ο κανόνας κατασκευής μπορεί να αποδοθεί φορμαλιστικά με τον εξής τρόπο:

$$[[X]_o(-γόνο(ς))_{\text{αρχαιοσ}}]_{\text{επιθ}}$$

Πιο συγκεκριμένα στα 81 από τα 84 λήμματα που συγκεντρώθηκαν παρατηρείται αυτό που μόλις αναφέρθηκε. Φαίνεται λοιπόν να υπάρχουν 3 εξαιρέσεις. Ένα λήμμα όπου το πρώτο στοιχείο είναι ρήμα (*πνικτογόνο* < *πνίγω*) και δύο όπου το πρώτο τους στοιχείο είναι επίθετο (*κυανογόνος* < *κυανό*, *σκληρογόνος* < *σκληρός*). Σύμφωνα με τη θεωρία που ακολουθεί η έρευνα, αυτές οι μη κανονικότητες είναι φαινομενικές, καθώς μπορούν να εξηγηθούν, παρόλο που η εφαρμογή του ίδιου κανόνα κατασκευής λέξεων σε στοιχεία περισσότερων από μία κατηγοριών δεν αντιβαίνει τις βασικές αρχές της θεωρίας. Στην προκειμένη περίπτωση, η εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι ο *κυανός* και ο *σκληρός* ουσιαστικοποιούνται μέσω της μετατροπής, πριν εφαρμοστεί σε αυτά το -γόνο(ς), με αποτέλεσμα όταν αυτό εφαρμόζεται, το στοιχείο να είναι ήδη ουσιαστικό (*κυανός*_Ε → *κυανό* (χρώμα) → *κυανογόνο*, *σκληρός*_Ε → *σκληρό* → *σκληρογόνο*), όπως συμβαίνει στις υπόλοιπες περιπτώσεις.

Όσον αφορά το επίπεδο λογιότητας του στοιχείου, αυτό βρίσκεται στο θετικό άκρο, στη λόγια ζώνη του φάσματος (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας, 2003), με βάση δύο κριτήρια, το χρηστικό και το ετυμολογικό (Τσιακμάκης, 2017). Σχετικά με το πρώτο, το στοιχείο, αλλά και ολόκληρη η κατασκευασμένη λέξη, χρησιμοποιούνται σε επικοινωνιακές περιστάσεις με «υψηλό» ύψος (Τσιακμάκης, 2017), γεγονός που αναμενόταν, καθώς πρόκειται για λεξήματα που αφορούν επιστημονικά πεδία, τον χώρο της Ιατρικής και της Χημείας. Για παράδειγμα, από τον χώρο της Ιατρικής παρατηρούνται ονόματα νόσων, και διαδικασιών (*καρκινογόνο* < *καρκίνος*, *μιτογόνο* < *μίτωση*, *σιελογόμος* < *σίελος* (και όχι *σάλιο*)). Αναφορικά με το ετυμολογικό κριτήριο, τα λεξήματα προέρχονται από την ΑΕ (για

παράδειγμα *βιογόνος* < βίος (αντί για ζωή), *νοσογόνος* < νόσος (αντί για αρρώστια), *λοιμογόνος* < λοιμός). Σε μόνο 2 περιπτώσεις εμφανίζονται ξένες λέξεις (*στρεσογόνο* < στρες, *νιτρογόνο* < νίτρο (nitrogen)), κατάσταση που θεωρείται δικαιολογημένη, εφόσον πρόκειται για επιστημονικό λεξιλόγιο Ιατρικής και Χημείας, όπου οι περισσότερες εξελίξεις του κλάδου λαμβάνουν χώρα στο εξωτερικό, με την αγγλική να έχει την πρωτοκαθεδρία.

Τέλος, στρέφοντας το ενδιαφέρον στη σημασία του συστατικού, η οποία, όπως αναφέρθηκε, έχει τον πιο βασικό ρόλο στην έρευνα, στους όρους που αφορούν την Ιατρική, διακρίνονται ουσίες (για παράδειγμα *ινωδογόνο* < ινώδες⁴, *εξογόνο* < εξαμίνη, *πεψιγόνο* < πεψίνη), ορμόνες (για παράδειγμα *ανδρογόνο*), πρωτεΐνες (για παράδειγμα *αγγειοτενσιογόνο*) και νόσοι (για παράδειγμα *τυφογόνος* < τύφος, *βηχογόνος* < βήχας, *καρκινογόνος* < καρκίνος, *ελονοσιογόνος* < ελονοσία), ενώ στους χημικούς όρους διακρίνονται χημικά στοιχεία (για παράδειγμα *υδρογόνο* < ύδωρ, *αλογόνο* < άλας, *χαλκογόνο* < χαλκός) και χημικές ενώσεις (*οιστρογόνο* < οίστρος, *κυανογόνο* < κυανός⁵).

5 Σημασιακή ανάλυση

5.1 Αρχαιοσυστατικό -γόνο(ς)

Το -γόνο(ς) είναι ρηματικό και, όπως σημειώθηκε παραπάνω, εφαρμόζεται σε ουσιαστικά που σχετίζονται με το πεδίο της Ιατρικής και της Βιολογίας (ουσίες, πρωτεΐνες, νόσοι) και της Χημείας (χημικά στοιχεία και ενώσεις).

Θα πρέπει όμως να αναφερθεί ότι στη συγκεκριμένη έρευνα ο τονισμός είναι πολύ σημαντική παράμετρος, η οποία επηρέασε τα δεδομένα αυτά που προαναφέρθηκαν. Στην παρούσα εργασία μελετάται το -γόνο(ς) και όχι το -γονο(ς). Μία τέτοια σύγχυση θα μπορούσε να αλλοιώσει τα αποτελέσματα της μελέτης, καθώς πρόκειται για δύο διαφορετικά στοιχεία, τα οποία εφαρμόζονται σε διαφορετικών κατηγοριών βάσεις, με διαφορετική σημασία, λογιότητα και χρήση. Για παράδειγμα, στα *απόγονος*, *πρόγονος* το -γονο(ς), το οποίο δεν τονίζεται, δεν έχει την ίδια σημασία με το -γόνο(ς), καθώς δεν δηλώνει ότι παράγεται/δημιουργείται κάτι. Επίσης δεν εφαρμόζεται στις ίδιες κατηγορίες στοιχείων που εφαρμόζεται το -γόνο(ς) και τα λήμματα δεν σχετίζονται σημασιολογικά με τις επιστήμες της Ιατρικής και Βιολογίας.

⁴ Η ουσία στην οποία μετατρέπεται το ινωδογόνο κατά την πήξη του αίματος (*Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*).

⁵ Πρόκειται για επίθετο το οποίο σημαίνει σκούρο γαλάζιο. Εφαρμόζεται επειδή η ένωση πρωτοπαρασκευάστηκε με θέρμανση μιας χρωστικής, γνωστής ως κυανό του Βερολίνου (http://users.uoa.gr/~cefstath/scinews/Reports/Rep_Etymol_lexicon.htm).

Το σύμφυμα -γόνος(ς), λοιπόν, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό *γίγνομαι* και σύμφωνα με το σώμα δεδομένων της έρευνας κατασκευάζει επίθετα (για παράδειγμα *γαλακτογόνος*, *κυτταρογόνος*, *ορογόνος*). Όσον αφορά το σημείο λογιότητας που καταλαμβάνει πάνω στο συνεχές, καθώς όχι μόνο τα λεξήματα, αλλά και τα αρχαιοσυστατικά κατανέμονται στο φάσμα της λογιότητας (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 2019), αυτό ανήκει στη ζώνη του [+λόγιου] με βάση τα δύο κριτήρια που αναφέρθηκαν (ενότητα 4.2), αφού το αρχαιοσυστατικό αυτό είναι επιστημονικό και χρησιμοποιείται σε «υψηλές» περιστάσεις επικοινωνίας, ενώ ετυμολογικά προέρχεται από την ΑΕ.

Το -γόνος(ς), με βάση τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, σε κάθε στοιχείο που εφαρμόζεται έχει την ίδια σημασία και την ίδια λειτουργία. Αναλυτικότερα, το συγκεκριμένο αρχαιοσυστατικό κατασκευάζει επίθετα που δηλώνουν «που παράγει/δημιουργεί/προκαλεί κάτι» (για παράδειγμα *αντιγόνος*: που γεννάει αντισώματα, *μιτογόνος*: που προκαλεί μιτωτική διαίρεση, *σακχαρογόνος*: που παράγει σάκχαρο). Έτσι παρατηρείται ότι κάθε φορά το ρηματικό αυτό σύμφυμα δίνει τον ίδιο θεματικό ρόλο (θ-ρόλο) στο στοιχείο στο οποίο εφαρμόζεται. Συγκεκριμένα, σε κάθε κατασκευασμένη με το -γόνος(ς) λ.μ., το στοιχείο στο οποίο εφαρμόζεται το αρχαιοσυστατικό έχει τον θ-ρόλο του εσωτερικού ορίσματος, δηλαδή του αντικειμένου, καθώς δηλώνει το τι θα παραχθεί/δημιουργηθεί/προκληθεί (για παράδειγμα *αλλεργιογόνος* < *αλλεργία* + -γόνος(ς): που προκαλεί/δημιουργεί αλλεργίες, *εκζεματογόνος* < *έκζεμα* + -γόνος(ς): που δημιουργεί έκζεμα).

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως μαρτυρείται στον Bassole (2013), το αρχαιοσυστατικό -γόνος(ς) παρατηρείται και σε λήμματα που δεν σχετίζονται με την επιστήμη της ιατρικής. Για παράδειγμα το *φωτογόνος* εμφανίζεται στη *gay* αργκό με τη σημασία της αφθονίας των ιδιοτήτων των ανδρικών γεννητικών οργάνων. Συνεπώς, σε αυτή την περίπτωση έχει αποβάλει τον λόγιο χαρακτήρα του και άρα έχει υποστεί αποορολογιοποίηση.

5.2 Αρχαιοσυστατικό -γενή(ς) – Σύγκριση με το αρχαιοσυστατικό -γόνος(ς)

Στην παρούσα έρευνα το -γενή(ς) αντιμετωπίζεται κι αυτό ως αρχαιοσυστατικό. Έχει παρατηρηθεί ότι υπάρχει μία σύγχυση ανάμεσα στα δύο αρχαιοσυστατικά ως προς τη χρήση και τη σημασία τους. Για παράδειγμα, και τα δύο μπορεί να συναντηθούν, στο ίδιο συγκείμενο, εφαρμοσμένα στο ίδιο λεξικό συστατικό, με την ίδια σημασία (*μη ακνεογόνος φόρμουλα* και *μη ακνεογενής φόρμουλα* (για ένα προϊόν που δεν προκαλεί ακμή στο δέρμα)). Όπως θα γίνει σαφές και στη συνέχεια, πρόκειται για λανθασμένη χρήση του -γενή(ς), καθώς δε φέρει την ίδια σημασία με το -γόνος(ς).

Αρχικά, εξετάζοντας το σώμα δεδομένων της έρευνας, παρατηρήθηκε ότι το *-γενή(ς)* δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα στοιχεία που εφαρμόζεται το *-γόνο(ς)*. Από τα 84 λήμματα που συλλέχθηκαν, το αρχαιοσυστατικό *-γενή(ς)* εφαρμόζεται στα 50 (παράρτημα 2). Αυτό παρατηρείται λόγω της σημασίας του αρχαιοσυστατικού. Σε αντίθεση με το *-γόνο(ς)*, κατά την κατασκευή μιας λέξης, το *-γενή(ς)* δίνει τη σημασία «γεννιέται/δημιουργείται/παράγεται κάτι από κάτι άλλο». Δίνει δηλαδή την αντίθετη σημασία από το *-γόνο(ς)*, δημιουργώντας την αίσθηση μιας παθητικής σύνταξης, με το στοιχείο στο οποίο εφαρμόζεται να παίρνει τον θ-ρόλο του εξωτερικού ορίσματος (για παράδειγμα *φωτογενής*: που παράγεται από το φως ≠ *φωτογόνος*: που παράγει φως). Έτσι, στα λήμματα που δεν ευσταθεί σημασιολογικά ο θ-ρόλος του εξωτερικού ορίσματος, καθώς δεν μπορεί να παραχθεί/δημιουργηθεί κάτι από αυτό που δηλώνει το λεξικό στοιχείο του λήμματος, δεν εφαρμόζεται το σύμφυμα *-γενή(ς)*. Για παράδειγμα *παρμολόγος*: που δημιουργεί φάρμακα, αλλά δεν υπάρχει **παρμολογενής* αφού δεν δημιουργείται κάτι από το φάρμακο).

6 Επίλογος

Συμπερασματικά, η έρευνα που διεξήχθη ανέλυσε στη συγχρονία της ΝΕ το αρχαιοσυστατικό *-γόνο(ς)* και προσπάθησε να διαλευκάνει τη σύγχυση μεταξύ αυτού και του αρχαιοσυστατικού *-γενή(ς)*.

Κατέστη σαφές ότι το *-γόνο(ς)* είναι ένα επιστημονικό αρχαιοσυστατικό που σχετίζεται με τον χώρο της Ιατρικής και της Χημείας, με 84 λήμματα να απαρτίζουν το σώμα δεδομένων της παρούσας έρευνας. Το αρχαιοσυστατικό αυτό ξεκινώντας από την ΑΕ, μέσω της εξωτερικής διαδικασίας, αφού μεσολάβησαν άλλες γλώσσες (όπως η αγγλική και η γαλλική), επέστρεψε στη ΝΕ ως αρχαιοσυστατικό των δύο προαναφερθέντων επιστημονικών κλάδων με τη σημασία «που παράγει/δημιουργεί/προκαλεί κάτι». Πρόκειται για ένα λόγιο συστατικό, που εφαρμόζεται σε ονοματικά συστατικά, στα οποία δίνει πάντα τον θ-ρόλο του εσωτερικού ορίσματος, και κατασκευάζει επίθετα.

Σε σύγκριση που πραγματοποιήθηκε με το αρχαιοσυστατικό *-γενή(ς)*, παρατηρήθηκε ότι, αν και κάποτε οι σημασίες των δύο στοιχείων συγχέονται, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται και τα δύο με παρόμοιο τρόπο, εν τέλει τα δύο αρχαιοσυστατικά δηλώνουν το ακριβώς αντίθετο, με το *-γενή(ς)* να δίνει στο κατασκευασμένο επίθετο τη σημασία «αυτού που γεννιέται/δημιουργείται/ παράγεται από κάτι».

Έτσι, η ανάλυση του αρχαιοσυστατικού *-γόνο(ς)*, αν και δεν είναι εξολοκλήρου πρωτότυπη (βλ. Bassole, 2013), ενισχύει τις ήδη διατυπωμένες απόψεις προσθέτοντας καινούρια ευρήματα, με βάση τη μελέτη του σώματος δεδομένων της έρευνας. Ταυτόχρονα, μέσω της

σύγκρισης των δύο αρχαιοσυστατικών, ανακαλύφθηκαν οι διαφορές που παρουσιάζουν αυτά ως προς τη σημασία και τη χρήση, με αποτέλεσμα να γίνει, έστω, ένα πρώτο εγχείρημα διαλεύκανσης μεταξύ των δύο αρχαιοσυστατικών.

Ευχαριστίες

Πρώτα απ' όλους θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτριά μου, κυρία Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, για την πολύτιμη βοήθειά της στην παρούσα έρευνα. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τη φοιτήτρια ιατρικής Ελένη Αβραμίδου και τη φοιτήτρια φαρμακευτικής Αγγελική Αρχιγένη, για τη συμβολή τους στην εύρεση των επιστημονικών όρων που λάβαμε υπόψη στην έρευνα αυτή.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1985). Πώς ορίζεται ο όρος αντιδάνειο;. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 6, Θεσσαλονίκη, 261-268. Κυριακίδης.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1986). Η φύση και η παραγωγικότητα του σχηματιστικού στοιχείου -ποιώ. Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα-Πρακτικά της 7^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., 12-14 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη, σσ. 49-70. Κυριακίδης.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1997). Γλωσσικές διαδικασίες κατά τη δημιουργία των όρων. *Ελληνική γλώσσα και ορολογία. Στο Ελληνική γλώσσα και ορολογία: Ανακοινώσεις 1^{ου} Συνεδρίου*. ΕΛΕΤΟ, 77-87.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2002). *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., & Α. Φλιάτουρας (2003). Η διάκριση λόγιο και λαϊκό στη Νέα Ελληνική. Ορισμός και ταξινόμηση. Στο *Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Ρέθυμνο. <http://www.philology.uoc.gr/conference/6thICGL>
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2019). Γλωσσική ποικιλία στο σύστημα επιθηματοποίησης της Νέας Ελληνικής. Στο Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ι. Ξυδόπουλος, Δ. Παπαζαχαρίου (Εκδ.) *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. 19-34. Κάπα Εκδοτική.
- Bassole, J. Y. (2013). Φωτογενής / φωτογόνος - photogénique / photogène. Les aventures scientifiques de deux termes théologiques. Στο *Πρακτικά του 9^{ου} Συνεδρίου «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία» (7–9 Νοεμβρίου 2013, Αθήνα)*. ΕΛΕΤΟ..
- Γεωργολιός, Ν. (2004). Χημική ονοματολογία και ελληνική πραγματικότητα. *Χημικά Χρονικά*, 12, 37–38.
- Corbin, D. (1987). *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*. Presses Universitaires de Lille.
- Dorland, W. A. N. (1997). *Dorland's ιατρικό λεξικό: αγγλοελληνικό & ελληνοαγγλικό*. Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ.
- Ζευγώλης, Γ. Δ. (χ.χ.) «*Πρωΐας*» λεξικόν της ελληνικής γλώσσης: ορθογραφικόν και ερμηνευτικόν (Έκδοσις νεωτάτη). Δημητράκος.

- Holton, D., Mackridge, P., & Φιλιππάκη-Warburton, E. (1999). *Γραμματική της Ελληνικής γλώσσας* (Μτφ. Β. Σπυρόπουλος). Πατάκης.
- Κριαράς, Ε. (1995). *Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας*. Εκδοτική Αθηνών.
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη). (1998). *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας: με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*. Κέντρο Λεξικολογίας.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης & Μανδαλά, Μ. (1993). *Ελληνικό λεξικό: ορθογραφικό, ερμηνευτικό, ετυμολογικό, συνωνύμων, αντιθέτων, αρκτικολέξων, κυρίων ονομάτων* (3η εκδ.). Αρμονία.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης & Μανδαλά, Μ. (2002). *Το Μείζον ελληνικό λεξικό: ορθογραφικό, ερμηνευτικό, ετυμολογικό, συνωνύμων, αντιθέτων, αρκτικολέξων, κυρίων ονομάτων* (3^η εκδ.). Αρμονία.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1941). *Νεοελληνική γραμματική: (της δημοτικής)*. Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων.
- Τσιακμάκης, Ε. (2017). Το μόρφημα *-ίαση* στο λεξιλόγιο της παθολογίας της Νέας Ελληνικής. Στο *Πρακτικά του 11^{ου} Συνεδρίου «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»* (9-11 Νοεμβρίου, 2017, Αθήνα, 41-51. ΕΛΕΤΟ

Ιστότοποι

ΕΛΙΝΥΑΕ. (χ.χ.). Ηλεκτρονικό λεξικό – Ελληνοαγγλικό. Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου 2025 από https://www.elinyae.gr/ilektroniko-lexiko/ellinoaggliko?field_ellinikos_oros_2_value=&field_agqlikos_oros_2_value=&page=0

Rep_Etymol_lexicon. (χ.χ.). Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου 2025 από http://users.uoa.gr/~cefstath/scinews/Reports/Rep_Etymol_lexicon.htm

Παράρτημα 1

κολλαγόνο, βλεννογόνο, ορογόνο, παγγόνο, αντιγόνο, αλλεργιογόνο, ινωδογόνο, γλυκογόνο, αλογόνο, ζυμογόνο, υδρογόνο, οιστρογόνο, οξυγόνο, ανδρογόνο, ασφυξιογόνο, δακρυγόνο (αδένας), αφρογόνο, εξογόνο⁶, κυανογόνο, τερατογόνο, στρεσογόνο, νιτρογόνο, φωτογόνο, σιελογόνο, παθογόνο, μεταλλαξιγόνο, αγγειοτενσιογόνο, μιτογόνο, πνικτογόνο, εξαρτησιογόνο, κρυογόνο, χαλκογόνο, πεψιγόνο, σμηγματογόνο, οσμητογόνο, σηψιγόνο, λοιμογόνο, σπερματογόνο, ορμογόνο, οργανογόνο, κυτταρογόνο, σκληρογόνο, σπορογόνο, σαπτογόνο, θηλυγόνο, νοσογόνο, πυρετογόνο, γαλακτογόνο, πτυογόνο, ωογόνο, λυσιγόνο, καματογόνο, βιογόνο, ερωτογόνο, ψευδαισθησιογόνο, παραισθησιογόνο, αναισθησιογόνο, ελonoσιογόνο, φυματιογόνο, ανθρακογόνο, ογκογόνο, κρυσταλλογόνο, ππαρμογόνο, χυμογόνο, χρωμογόνο, υπνογόνο, σακχαρογόνο, σιδηρογόνο, ηλεκτρογόνο, ονυχογόνο, αρρενογόνο, εκζεματογόνο, αιματογόνο, δερματογόνο, κυματογόνο, διαβητογόνο, ιστογόνο, ουρογόνο, λεμφογόνο, τυφογόνο, βηχογόνο, ακνεογόνο⁷, νευρογόνο.

Παράρτημα 2

κολλαγογενής, ορογενής, παγγενής, αλλεργιογενής, υδρογενής, οιστρογενής, οξυγενής, ανδρογενής, κυανογενής, τερατογενής, καρκινογενής, στρεσογενής, νιτρογενής, φωτογενής, σιελογενής, παθογενής, μιτογενής, κρυογενής, χαλκογενής, σμηγματογενής, ορμογενής, οργανογενής, κυτταρογενής, σκληρογενής, σπορογενής, σαπτογενής, θηλυγενής, νοσογενής, πυρετογενής, γαλακτογενής, πτυογενής, ωογενής, λυσιγενής, βιογενής, ερωτογενής, ελonoσιογενής, ανθρακογενής, ογκογενής, κρυσταλλογενής, χρωμογενής, ηλεκτρογενής, αιματογενής, δερματογενής, κυματογενής, διαβητογενής, ιστογενής, λεμφογενής, τυφογενής, ακνεογενής, νευρογενής.

Στέλλα Βογιατζή

Απόφοιτη Π.Μ.Σ. Θεωρητικής & Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας Α.Π.Θ.

Ηλ-ταχ.: stellavo21@gmail.com

⁶ (hexogen). Πρόκειται για χημική ένωση που χρησιμοποιείται ως συμπλήρωμα σε αποσμητική σκόνη, ως αντιδιαβρωτικός παράγοντας από χάλυβα και ως παράγοντας κατά της συσσωμάτωσης για ουρία με πτύχωση (http://users.uoa.gr/~cefstath/scinews/Reports/Rep_Etymol_lexicon.htm)

⁷ Συναντάται ως *ακνεογόνο παράγοντας, μη ακνεογόνο σύνθεση* (ενός προϊόντος). Χρησιμοποιείται για κάτι που προκαλεί ακμή στο δέρμα (http://users.uoa.gr/~cefstath/scinews/Reports/Rep_Etymol_lexicon.htm)